

A KOPT JELZŐS SZERKEZETEK*

EGEDI BARBARA

1. Bevezetés

A kopt nyelv az afroázsiai nyelvcsaládon belül külön ágat képező egyiptomi nyelv időben utolsó nyelvfázisa,¹ melyet a görög ábécé egy módosított változatával jegyeztek le. Élő nyelvként nagyjából a 3. és 11. század között használták, az arab fokozatosan kiszorította, napjainkban a kopt egyházi liturgia nyelve. A tanulmányban található adatok és elemzés a saidi dialektusra vonatkoznak.² A holt nyelvek vizsgálatakor felmerülő jól ismert problémákat (anyanyelvi beszélő hiánya és ebből fakadóan a tesztelhetőség, a pontos jelentések és nyelvhasználat feltérképezésének korlátai) itt további nehézségek egészítik ki: a példagyűjtést különösen hátráltatja az elektronikus korpuszok hiánya, és a kizárólag egyirányú szótárak.

A tanulmány első felében a kopt adatokat mutatom be: a főnév tulajdonságait, a determináns rendszert, a főnévi szerkezetek határozottság szerinti eloszlását és ezek tesztelhetőségét. A birtokos szerkezetek rövid áttekintése után a birtokos nélküli főnévi csoportok felépítése lesz vizsgálatom tárgya, különválasztva a determináns frázissá bővítésnek, a kvantorok beillesztésének és végül a jelzős szerkezetek felépítésének kérdéskörét, továbbá részletelesen tárgyalva a melléknévi csoport elkülönítésének problémáját, a jelzős szerkezetek szórendi variációit illetve a szerkezet tagjait összekötő morféma meghatározása kapcsán felmerülő nehézségeket.

---

* Ez a tanulmány a TS 49873 sz. OTKA projektum támogatásával készült. Köszönettel tartozom a tanulmány névtelen lektorának és Kenesei Istvánnak tartalmi és szerkesztői megjegyzéseikért.

¹ Az egyiptomi nyelv szakaszairól áttekintően: Loprieno 1995: 5–8.

² Az átírás Lambdin (1983: x) rendszerét követi, nem tükröz fonológiai értelmezést, csupán a kopt grafémák latin betűs átírását nyújtja. Az *ou* és *ei* betűkombinációk mássalhangzós vagy magánhangzós ejtése ([v/u], illetve [j/i]) a szótagban elfoglalt helyüktől függ. A felső indexbe írt kis 'e' (°) betűvel az egyes kopt mássalhangzók felett megjelenő vonást helyettesítem, amely az adott mássalhangzó szillabikus ejtését vagy egy előtte ejtendő rövid schwa-t jelölte.

2. A kopt főnév – határozottság és birtokos

2.1. A kopt főnév neme és száma

A kopt főnéven a nyelvtani nem (hímnem és nőnem) csak egy biológiai nem szerint párba állítható zárt lexikai osztályon mutatkozik meg morfológiailag: pl. *son* 'fivér', *sōne* 'nővér'; *ʿrro* 'király' és *ʿrrō* 'királyné' (Layton 2000: 86 §107; Reintges 2004: 52–53). A többes szám is csak a kopt főnevek egy – bár jelentősebb nagyságú – zárt csoportján mutatható ki alakilag, egyfajta rendhagyóságként.³ A nyelvtani nem és szám normálisan nem jelenik meg morfológiailag a főnéven, a két nyelvtani nemet, illetve az egyes és többes számot az egyeztetést mutató determináns rendszer vagy a keresztutalások (vissza- és előreutaló személyes névmások) fedik fel.

2.2. A kopt főnév névelőrendszere

A következőkben néhány példával szemléltetem a kopt főnév és a névelőrendszer kombinálási lehetőségeit: pusztá főnév, melynek nincs rendhagyó nem- vagy számjelölése (1); főnév határozott névelővel (2), mutató névelővel (3), birtokos névelővel (4), illetve határozatlan névelővel (5). Jól látható, hogy a főnév nyelvtani nemre és számra vonatkozó információit a névelőrendszer egyértelműen kódolja, így megkülönböztethetünk egyes számú és többes számú, illetve az egyes számon belül hímnemű és nőnemű alakokat (kivételt csak a határozatlan névelő képez).⁴

---

³ Megközelítőleg 100 tételt érint (Layton 2000: 87. §108). A rendhagyó többes szám három módon jelenik meg: többes szám jelölő szuffixummal *-ooue*; szóbelsei magánhangzó változással vagy szótagszerkezet-változással (ún. tört többes szám, pl. *eiōt* vs. *eiote*); e kettő keverékével (Reintges 2004: 53–54)

⁴ A dolgozat névtelen lektora kopt példáim esetében – legyenek azok akármilyen triviálisak – hiányolta a forráshivatkozásokat. Kritikájával elvi szinten teljesen egyetértek, de a tanulmány követhetősége érdekében, és mivel valóban triviális szerkezetekről van szó, szándékosan kis szókészlettel, ismétlődő példákkal dolgoztam – kerülve a fordítási problémákat okozó lexémákat. Nem kívántam továbbá ezt az alapvetően nyelvészeti munkát filológiai apparátussal megterhelni. A probléma áthidalása érdekében eredeti példáimat megtartottam, miközben a tanulmányt még részletesebb szakirodalmi hivatkozásokkal bővítettem, olyan helyek megadására koncentrálván, ahol a tárgyalt jelenség számos példával van bemutatva, így a filológus olvasó könnyen ellenőrizheti azok előfordulásait, míg az elméleti nyelvészt – anyanyelvi beszélők hiányában – e példák mennyisége győzheti meg a szerkezet meglétéről.

A determináns rendszerről részletesen, példákkal: Layton 2000: 43–48 §50, §52, §54, §56; Reintges 2004: 54–65 §2.2, 131–134 §4.1.1.1, 139–142 §4.1.2.1.

(1)	rōme 'ember'	sōše 'mező'	
(2)	p-rōme def:sg.m.-ember 'az ember'	t-sōše def:sg.f.-mező 'a mező'	^c n-rōme/sōše def:pl.-ember/mező 'az emberek/mezők'
(3)	pei-rōme dem:sg.m.-ember 'ez az ember'	tei-sōše, dem:sg.f.-mező 'ez a mező'	nei-rōme/sōše dem:pl.-ember/mező 'ezek az emberek/mezők'
(4)	pef-rōme poss:sg.m.-ember 'az ő embere'	tēf-sōše poss:sg.f.-mező 'az ő mezeje'	nef-rōme/sōše poss:pl.-ember/mező 'az ő emberei/mezői'
(5)	ou-rōme/sōše indef:sg.-ember/mező 'egy ember'	hen-rōme/sōše indef:pl.-ember/mező 'emberek/mezők'	

2.3. Eloszlás határozottság szerint⁵

Pusztai főnévvel találkozhatunk negatív kontextusban (6), fajtát jelölő használatnál összehasonlításban és felsorolásban (7), illetve predikatív funkcióban a lokatív-azonosító prepozíció komplementumaként (8) (Reintges 2004: 66–67; példák tőle).⁶

(6)	m ^c n	son	^c m-peí-ma
	neg.	testvér	bAn-dem:sg.m.-hely
	'Nincs testvér itt'		
(7)	hōs	rōme	^c n-biōtikos
	ahogy	ember	evilági
	'evilági emberként'		
(8)	a-f-aa-n	^c n-ḡoeis	eḡn čom nim
	perf.-ő-tesz-mi	prep-úr	On-hatalom minden
	'Úrnak tett minket minden hatalom felett'		

A határozott és határozatlan főnévi csoportok jellegzetes (kiegészítő) eloszlást mutatnak bizonyos szintaktikai környezetekben. Ezt a tényt később

⁵ A téma általános összefoglalását lásd *inter alia* Satzinger 1992: 74–75.

⁶ Lásd még: Till 1961: 63–64 §§104–108 („*Artikellosigkeit*”); Layton 2000: 40 §47.

eredményesen, egyfajta tesztként használhatjuk egyes kifejezések bizonytalan határozottsági jegyének megállapításánál.

a) Határozott főnév jelenik meg az ún. „kéttagú konjugáció” (adverbiális mondat, I. jelen és I. jövő idő) alanyi pozíciójában. Amennyiben az alany határozatlan, egzisztenciális partikula vezeti be:⁷

(9) p-rōme   rime
def.sg.m-ember   sír
'az ember sír'

(10a) *ou-rōme   rime   (10b) oun   ou-rōme   rime
indef.sg-ember   sír   ex.prt.   indef.sg.m-ember   sír
'egy ember sír'   'egy ember sír'

b) Ha egy vonatkozó mondat antecedense határozott (11a) a vonatkozó mondatot az *et-/ent-* vonatkozó konverter vezeti be, míg határozatlan antecedens mellett az ún. cirkumstanciális konverter használatos (11b):⁸

(11a) p-rōme   et-rime   (11b) ou-rōme   e-f-rime
def.sg.m-ember   conv:rel.pres-sír   indef.sg-ember   conv:circ-proN:3sg.m.-sír
'az ember aki sír'   'egy ember aki sír'

c) A kopt főnevek kétféle birtokos szerkezetben kapcsolódhatnak össze, az összetevők sorrendje állandó: birtok + birtokos viszonyt jelölő morféma + birtokos. A különbség az összekötő elemek eltéréséből fakad, továbbá a két szerkezet jellegzetes eloszlást mutat. A hagyományos leíró nyelvtanok megfogalmazásában (Till 1961: §113; Lambdin 1983: §2.3. §4.2. §15.1. §22.1; Vergote 1983: §190.1.) a kopt birtokos szerkezetet egy ^e*n-/m-* köti össze (saját elnevezésemben *A minta*), kivéve, ha a birtok határozatlan névelővel, mutató névelővel áll, esetleg valamely további kifejezés választja el a birtokostól (13); ezen esetekben ugyanis az ^e*nte-* prepozíció jelenik meg az ^e*n-* helyett. (*B minta*)⁹

⁷ További példák: Till 1961: 120 §249; Layton 2000: 234 §306, 248 §322; Reintges 2004: 258–262 §7.3.2.

⁸ A konverterek további alakváltozatokkal rendelkeznek, de a két típus fenti eloszlása világos: Layton 2000: 327–328 §404; Reintges 2004: 424–425 §11.1.5.1.

⁹ Példák: Till 1961: 66–67 §111–113; Layton 2000: 111–113 §147–148; Reintges 2004: 92–96 §3.1.4.

A MINTA

- (12)   p-šēre   ^em-p-noute
           def:sg.m-fiú   POSS-def:sg.m-isten
           'az isten fia'

B MINTA

- (13)   ou-šēre /   pei-šēre   /   p-šēre   ^en-ouōt   ^ente-p-noute
           indef:sg-fiú   dem:sg.m-fiú   def:sg.m-fiú   egyetlen   POSS-def:sg.m-isten
           'az isten egy fia / az istennek ez a fia / az isten egyetlen fia'

Bár az összekötő morfémák státuszára vonatkozólag nincs egyetértés, annyi nyugodt szívvel megállapítható, hogy a B mintában szereplő ^ente- elem prepozíció, míg az A mintában szereplő ^en- nem.¹⁰ Ez utóbbi ráadásul formai azonosságot mutat a jelzős szerkezetekben, a jelzőt a főnévhez kapcsoló elemmel (vö. (13) ^en-ouōt és lejjebb), így több nyelvtan együtt kezeli és egy viszonylag neutrális elnevezéssel illeti ezeket a morfémákat.¹¹

A kétféle szerkezet eloszlásának magyarázatára szemantikai és szintaktikai megközelítésű kísérletek is születtek.¹² Saját, mondattan alapú megközelítésemben az *A minta* olyan szerkezeti konfiguráció, amely kötelező határozottságot vált ki és szigorú szomszédosságot eredményez, ebből adódik, hogy csak egyszerű határozott DP lehet a birtok. A jelenség hasonlít a sémi (és kelta) nyelvekre bevezetett status constructus jeliségre,¹³ azzal a

¹⁰ A kérdés összefoglalását l. Egedi 2005: 142–144.

¹¹ Layton (2000, §203): *mark of relationship*, Shisha-Halevy, (1986: 20): *nota relationis*.

¹² Ezek összefoglalását szakirodalmi hivatkozással lásd Egedi (2005: 144) és Egedi (megjelenés előtt); Azóta szerencsém volt megismerni Reintges magyarázatát is: eszerint ha a birtok és a birtokos főnévi kifejezés egyezik határozottságban, akkor használatos az *A minta*, ha determináltságuk eltér, akkor a *B minta*. (Reintges 2004: 92–94) Elemzése azonban részben oda nem illő jelenségeket (szöösszetételeket) tárgyal, illetve alapvető, jól ismert adatokat figyelmen kívül hagy.

¹³ Összehasonlító vizsgálat (ír, héber, máltai): Duffield 1996. A sémi status constructus-szal létrehozott birtokviszonyt birtok–birtokos szórend, és ezek szigorú szomszédossága jellemzi, továbbá a birtoknak nem lehet határozott névelője, sőt semmilyen determinánsa, mégis határozottan értendő.

különbséggel, hogy a koptban ugyan a birtokon megjelenő határozott névelő és a birtokos kifejezés nem inkompatibilisek, de ezekben a konstrukciókban nem is jelenhet meg más, mint az egyszerű határozott birtok, tehát az összefüggés esetünkben is fennáll. A status constructus elemzésére Ritter (1988) – a VSO szórendek korábbi deriválásának analógiájára – N emelést javasolt (N-to-D), így számot adva constructus birtokos és a prenominalis determinánsok komplementer eloszlásáról. Bár a technikai részletekben eltérő módon és motivációval, de Egedi (2005) is hasonló javaslattal szolgál. Ennek értelmében az N-fej a koptban is elhagyja az NP tartományt, de csak a Num fejig emelkedik.

3. A kopt (birtokos nélküli) főnévi csoport szerkezeti felépítése

3.1. Kopt DP hipotézis

A főnévi csoportok determinánsi frázissá (DP) bővítése nem előzmények nélküli a kopt leíró hagyományban. Az főnév mellett megjelenő elemek lehetséges kombinációinak felsorolásán túl (Till 1961: §§44–122; Lambdin 1983: *passim*; Vergote 1950: 1983) fellelhető egyfajta „DP-hipotézis” a koptológián belül is, eszerint a névelő a nominális szintagma nukleáris elemének tekinthető, míg az őt követő főnév e nukleusz bővítésének.¹⁴

A (2)-(5) alatti példák ennek legegyszerűbb eseteit illusztrálják és az 2.3. szekcióban azt is láthattuk, hogy a főnévi csoport határozottsága, határozatlansága, vagy pusztá előfordulása milyen szintaktikai környezetekben figyelhető meg. Határozottnak minősül a mutató elemmel és névmási birtokossal bővített főnév is, mivel a 2.3. a) és b) alatt bemutatott környezetekben jól tesztelhető, hogy a határozott névelővel ellátott főnévi csoporttal mutatnak azonos disztribúciót.

Determinánsszerűen viselkedik, mégis egyedi jellegzetességgel bír a *nim* univerzális kvantor (jelentése ’minden, mindegyik’): nem megelőzi, hanem mindig követi a főnevet, azonban a fenti névelőtípusokból egy sem fordulhat elő vele. A kvantort tartalmazó főnévi szerkezet határozott és határozatlan interpretációt is kaphat (vö. (14) b) teszt).¹⁵

---

¹⁴ Satzinger 1992: 75. Lásd még Shisha-Halevy, 1986; Layton, 1990 és 2000, §43.

¹⁵ A *nim*-es kifejezésnek ugyanez a kettőssége figyelhető meg az a) tesztben bemutatott pozícióban is, azaz a kéttagú konjugáció alanyi helyzetében. Layton 2000: 50–51 §60. Lásd még Reintges 2004: 153 §4.3.1.

- (14) hōb nim et-hoou / hōb nim e-f-hoou
 dolog minden conv:rel.pres-rossz / dolog minden conv:circ-proN:3sg.m.-rossz
 'minden gonosz dolog'

Az egyszerű determinánssal ellátott főnévi szerkezet derivációja a következőképpen modellezhető. A pusztá főnév (lásd (1) és (6)-(8)) alulspecifikált a számosságra,¹⁶ míg a nyelvtani nem a főnév inherens tulajdonságának tűnik, hiszen ő örökíti a mellékneveknek és egyéb módosítóknak, determinánsoknak is. Az argumentum szerepű főnévi csoportok azonban valójában DP-k, a határozottság a DP tartományban van kódolva és a fenti determinánsok valószínűleg a D fejben találhatók.

Az NP és DP között további funkcionális réteg(ek) feltételezhető(k),¹⁷ egy a számosságért felelős frázis (NumP) feltevése a koptban is indokolt. Kiterjesztett NP esetében a kopt főnévi fej nyílt mozgatás eredményeképpen a Num fejben ejtődik ki (levezetést l. Egedi 2005: 146–147). A *nim* kvantor helye is valószínűleg a Num vagy a D fej lesz, határozott olvasat esetében feltétlenül ez utóbbi, hiszen a főnév ehhez fog balról hozzácsatolódni, és további determináns nem jelenhet meg az így létrejött konstrukcióban.

3.2. Kvantorok a főnév előtt

A kopt számnevek egyfajta determináns kvantorként viselkednek a főnévi szerkezetben, határozatlan névelő nem is jelenhet meg mellettük. A számnév egyeztetést mutat a főnévi fej nyelvtani nemével, a főnév viszont egyes számban marad. A számnév egy kötő elemmel (^e*n*-) kapcsolódik össze a főnévvel (15). A számnéves kifejezés kaphat határozott determinánst, amely a főnévi fejjel lévén egyeztetve szintén egyes számban marad (16).

- (15) šom^ent   ^en-hoou   m^en   šomte   ^en-oušē¹⁸
 három(m)   nap   és   három(f)   éjszaka
 'három nap és három éjszaka'

¹⁶ A keresztutalások lehetnek egyes és többes számúak is. Layton 2000: 41 §48.

¹⁷ A téma összefoglalását szakirodalmi tájékoztatással lásd Bernstein 2003: 554–557.

¹⁸ Matt 12:40, Layton 2000: 56 §65(a) után. Lásd még uő. §66; Till 1961: 82 §§162–163; Reintges 2004: 69–70 §2.3.3.

- (16) h^en-tei-šmoune   ^en-rompe
 bAn-dem:sg.f.-nyolc(f) év
 'ebben a nyolc évben'

Az 'egy' számnév használata meglehetősen ritka (17), helyette a határozatlan névelővel találkozunk.

- (17) oua   ^en-hicib¹⁹
 egy(m) bárány
 'egy bárány'

A számnéves kifejezések nem összekeverendők a partitív szerkezetekkel, melyek az ^en-/^emmo- prepozícióval jönnek létre (Lambdin 1983: §16.1; Az ^en-/^emmo- egyazon prepozíció allomorfjai):

(18)	oua	^e n-	^e n-rōme	(19)	šom ^e nt	^e mmo-ou
	egy	bÓl-	def:pl.-ember		három(m)	bÓl-ProN:3pl.
			'egy az emberek közül'			'három közülük'

Bizonyos szempontból a 'kettő' kivételesen viselkedik: bár a főnév itt is egyes számban marad és a számnév nemben egyeztetést mutat, a két kifejezés összekapcsolódási módja különbözik. A 'kettő' jelentésű számnév mindig közvetlenül követi a főnevet (20), de határozott determinánst ez a konstrukció is kaphat (21).²⁰

(20)	son	snau	(21)	p-rōme	snau
	fivér	kettő		def:sg.m.-ember	kettő
		'két fivér'			'a két férfi'

Egyéb kvantorokkal is megfigyelhetünk hasonló szerkezeteket.²¹ (23)-ban a bírokos szerkezet B mintája látható, amely egyben mutatja, hogy a birtok nem határozott (c teszt).²²

¹⁹ Num 15:5, Layton 2000: 60 §70 után

²⁰ Till 1961: 82–83 §164; Layton 2000: 60 §70(b)

²¹ Till 1961: 69 §118; Layton 2000: 61 §72; Reintges 2004: 154–155 §4.3.2.

²² Alábbi példák Eud. 36:11 és KHML I 72:1 Reintges 2004: 412 és 154 után, illetve ShAmél I 190:6 Layton 2000: 56. után. Feloldásokat lásd náluk.

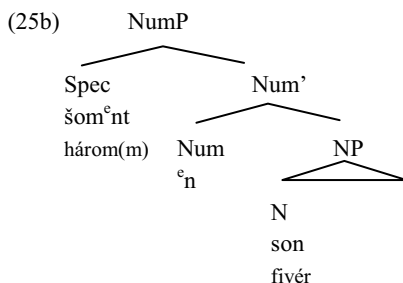
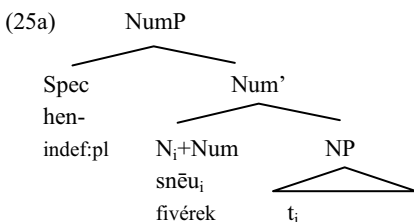

(22)   hah   °n-noute
       sok   isten
       'sok isten'

(23)   hah   °n-remao   °nte-t-polis
       sok   gazdagember   POSS-def:sg.f.-város
       'a város sok gazdag embere'

(24)   ouër °n-rompe
       'hány év'

Egy lehetséges elemzés szerint a számnevek és a 'sok' típusú kvantorok ugyanott, a Num tartományban kerülnek be a szerkezetbe, és mivel kizárják egymást a határozatlan névelővel, azzal is egy helyen osztoznak (SpecNumP). E kvantorok mellett a főnévi fej az NP tartományban marad, nem rendelkezik [többes] jeggyel, így nem is tudja azt „átörökíteni” a felsőbb kategóriákra.²³

A *snau* ('kettő') a Num fejben kerül beillesztésre, és bár a főnév egyes számban marad, a számnévhez csatolódik.²⁴ A főnév [nem] jegye viszont minden összetevőre ráterjed (*concord*), amely e jegyterjedést engedélyezi.

²³ Ha van is valamilyen többesítő jegy a szerkezetben, melyet a főnévi csoport egészére való többes kereszthivatkozások sejtetnek, az a Num belügye marad, és a kvantorral érzéki a szerkezetbe.

²⁴ A 'kettő' számnév affixumszerű viselkedése rendhagyó a kopt szinkrón rendszerében, de ez és a korábbi nyelvfázisokból is ismert hasonló viselkedése talán arra vezethető vissza, hogy az egyiptomiban eredetileg az egyes és többes mellett kettes szám is létezett. Vö. Gardiner 1957: §§72–73.

3.3. Melléknévi módosítók

A kopt jelzős szerkezetben a melléknév nem közvetlenül kapcsolódik a főnévi fejhez, hanem egy ^en- kötőelem jelenik meg a szerkezet tagjai között. Így némileg emlékeztet a tárgyalt kvantoros kifejezésekre, másrésztől alapvetően különbözik azoktól. Az ^en-nel bevezetett módosítónak nem lehet determinánsa (vö. Reintges 2004: 90; Shisha-Halevy 1988: 6–8), sőt, pontosan ez a zéró determináltság járul hozzá az adnominális bővítést attributív olvasatához (Shisha-Halevy 1986: §4.1).²⁵ A jelzős szerkezet képlete a következő lenne: (Det) N ^en-N, melyből jól látszik, hogy a melléknevek osztályának lehatárolása nem magától értetődik a koptban.²⁶

(26) rōme ^e n-biōtikos ember evilági 'evilági ember'	(27) ou-rōme ^e n-sophos indef.sg-ember bölcs 'bölcs ember'
(28) hen-šaḡe ^e n-b ^e rre indef.pl.-szó új 'új szavak'	(29) t-parthenos ^e n-sabē def.sg.f.-szűz okos 'az okos szűz'

Azért fontos hangsúlyozni a második elem nulla determináltságát, mert míg a melléknevek meglehetősen „hasonlítanak” a főnevekre, addig a jelzős szerkezetek – az összekötő morféma alaki azonossága miatt – a birtokos szerkezetre emlékeztetnek. (30) és (31) példák egyazon szövegből:²⁷ az előbbi egyszerű birtokos (*A mintā*), míg az utóbbi jelzős szerkezet.

(30) p-hōb ^e n-nek-čig def.sg.m.-dolog POSS-poss.art.-kéz 'a kezeid munkája'	(31) hen-hōb ^e n-čig indef.pl.-dolog kéz 'kézimunkák'

A kopt melléknevek osztályának elkülönítésénél komoly nehézségekbe ütközünk. Azok a szintaktikai környezetek, melyekben tipikusan csak

²⁵ A jelzős szerkezet leírásához példákkal lásd még Till 1961: 67–68 §114; Lambdin 1983: §15.1, 16.5, 23.2; Vergote 1983: §189; Layton 2000: 79–81 §§96–97 és §99; Reintges 2004: 90 §3.1.3.

²⁶ Alábbi példák Hil 13:5, Teach. Ant. 4, Hil 1:18–19 és Eud 54:15 Reintges 2004: 91. után.

²⁷ *Apa Onnophriosz élete*, Till 1961²: 282 után.

melléznevek használatosak (Baker 2003: 191) gyakorlatilag hiányoznak a koptból (pl. fokozás) vagy a két kategória – a főnév és a vélt melléknév – neutralizálódik bennük (rezultatív predikátum). Baker szerint a melléknév, mint lexikális kategória legfőbb ismérve, hogy direkt módon, mindenféle közvetítő elem nélkül kapcsolódik a fejhez, a koptban pedig aligha találunk bármilyen összetevőt, mely közvetítő elem nélkül kapcsolódna egy másikhoz. A kopt melléknév nem jelölt morfológiailag és predikatív használatában nem különbözik a nominális mondattól. A funkcionális meghatározás pedig, miszerint a melléznevek elsősorban tulajdonságokat jelölnek és ezért módosítóként jelennek meg a főnévi csoportban túl általános egy lexikai osztály lehatárolásához.²⁸

A kopt melléznevek nominális karakterére már többen is rámutattak,²⁹ mindazonáltal a hagyományos nyelvtanok általában létező kategóriaként tartják számon a kopt melléznevet, ahogy az attributív szerkezeteket létrehozó szintaktikai eljárást is – esetleg megemlítve a melléknév és a főnév közötti nagyfokú morfológiai hasonlóságot.

Érdekesebb probléma, hogy a jelzős szerkezeten belül sincs valós szintaktikai eszközünk a melléznevek megkülönböztetésére. Reintges (2004: 90) szavaival: a tulajdonság-jelölő kifejezéseket (pl. *nagy*, *okos*) nem lehet szintaktikailag megkülönböztetni a referáló kifejezésektől (*ember*, *mező*) mindkettő használható a melléknévi konstrukció fejeként és módosítójaként egyaránt. Valóban, (32)-ben a két tag szabadon felcserélhető, míg az összekapcsoló morféma helye állandó: vagyis nem az egyik (a módosító) elemhez simul, hanem a konstrukcióban részt vevő két elem közül a másodikhoz – függetlenül annak (vélt) módosító vagy módosított státuszától.

(32)	ou-rōme	^e n-sophos	var.	ou-sophos	^e n-rōme ³⁰
	indef.sg.-ember	bölcs		indef.sg.-bölcs	ember
	'egy bölcs ember'				

²⁸ Bhat 1994: 2. fej. A melléknév és főnév lexikális osztályának kvázi egybeolvadása, illetve a módosító és módosított megkülönböztethetlensége nem ritka jelenség. Vö. Bhat 1994: 170–171 (szanszkrit és arab példák)

²⁹ Shisha-Halevy 1986 idevágó (4.) fejezetének címe: *The adnominal modifier: A definable 'adjective' category in Coptic?*

³⁰ Példák: Till 1961: 68 §117; Layton 2000: 83–84 §102; Reintges 2004: 90–91 §3.1.3.1.

Egyetlen eszközünk mégis van egy hozzávetőleges melléknévi osztály lehatárolásához: a DP-n belüli egyeztetési viszonyokat ugyanis a lexikális főnév dönti el, legyen a jelzős szerkezet bármely pozíciójában. A kopt névszók egy alcsoportja pedig – amelyet éppenséggel mellézneveknek is hívhatunk – nem rendelkezik inherens nyelvtani nemmel, csak a lexikális főnévvel való egyeztetés eredményeképpen vesz fel ilyen jegyet. (Layton 2000: §§113–117 elnevezése e csoportra: *genderless common nouns*). Amennyiben a melléknév rendelkezik két különböző alakkal (pl. *sabe/sabē*) mégis csak a szerkezet másik tagjától, tehát tulajdonképpeni fejtől függ, hogy melyik kerül beillesztésre.³¹ Önálló (vagy hiányos) előfordulásukban mindkét nemmel asszociálhatók és mindkét nemű determinánssal megjelenhetnek (36).

(33) ou-rōme	^e n-sabe	(34) ou-shime	^e n-sabē	(35) hōb nim	^e n-agathon
indef.sg.-ember okos(m)		indef.sg.-nő okos(f)		dolog minden	jó
'egy okos ember'		'egy okos asszony'		'minden jó dolog'	
- (36) p-ponēros 'a gonosz'   vs.   t-ponēros 'a gonosz'

Néhány kivételtől eltekintve (*šēm*: *p-šēre šēm* 'a kisfiú', mely talán inkább összetételként elemzendő) minden adnominális bővítés ^en- morfémával van közvetítve, legyen az kopt vagy görög jövevényszó. Prepozíciós kifejezés (PP) sem módosíthatja a főnevet, mivel egy NP/DP PP szekvencia már mondatnak minősül a koptban, ahol az ún. adverbialis mondat vagy I. jelen felépítéséhez nincs szükség kopulára.³² Egy DP-n belüli PP módosító megjelenítésére két megoldás lehetséges: vonatkozó konverter segítségével egy vonatkozó mellékmondat létrehozása (37), avagy magát a PP-t is a jelzős szerkezeteket bevezető ^en- előzi meg (38). Az ^en- tehát egyfajta relációt teremt a főnévi fej és módosítója között.

³¹ A görögből kölcsönzött melléznevek többnyire alanyesetű, egyes szám, hímnemű alakjukban jelennek meg a koptban. Ha a görög semleges alak is használatos, az élettelen főnevekkel jár együtt (Layton 2000: §117c). Egyeztetés tehát itt is történik, csak egy másik felosztás (nyelvtani nem helyett élő-élettelen) mentén. Lásd (35).

³² Az egyetlen PP, amely szabadon előfordul a főnévi csoporton belül, az ^ente-^enta- valójában kizárólag a birtokos bevezetésére szolgál (*B mintā*).

- (37) p-rōme   et-h^em-p-ēi³³
def:sg.m.-ember   aki-bAn-def:sg.m.-ház
'a házban lévő ember / az ember aki a házban van'
- (38) p-euaggelion   ^en-kata   mathaios³⁴
def:sg.m.-evangélium   szerint   Máté
'a Máté szerinti evangélium'

se komoly jelentésváltozással és valós (nem pusztán pragmatikai) oppozícióval járhat (pl. fényes démon vs. démoni fény). A jelzős szerkezetekben előforduló melléznevek legnagyobb csoportja azonban mindkét szórendi konfigurációban előfordulhat.

A szórendvariánsok közti jelentéskülönbség megragadásában elég nagy tanácstalanság mutatkozik a modernebb leírásokban is. Layton (2000: §116) szerint a két attributív konstrukció (közvetített és fordított, *the mediated attributive and the inverted attributive*) nagyjából szinonim, de jelentésük némileg mégis különbözik. Ez a különbség azonban esetenként más: hol lexikális jellegű, hol emocionális érintettséget (a „fordított” sorrendnél) vagy annak hiányát tükrözi. Shisha-Halevy (1986: §4.2.2.2) meglátása szerint is a fordított sorrend tűnik jelöltebbnek, egyfajta érzelmi töltetet vagy kontrasztív megkülönböztetést kódol. Megfigyelhető például, hogy helytelenítő, pejoratív jelzőkkel gyakrabban fordul elő a fordított minta, de számos esetre fentiek sem adnak magyarázatot.³⁶

A melléznevek szintaktikai beillesztésére alapvetően két megközelítés ismert: lehetnek az NP-hez csatolva, hasonlóan a mondatban megjelenő adverbiumokhoz vagy üllhetnek egymásra épülő, külön funkcionális projekciók specifikációiban.³⁷ A csatolós modellben több probléma is felmerül. A főnévi fej láthatóan felmozoghat akár a D tartományig, hogy az univerzális kvantorhoz csatlakozzon (40a), de ezt megteheti a „melléknév” szerepű elem is (40b). A csatolt frázis belsejéből történő ilyen jellegű kimozgatás azonban ebben a szintaktikai modellben nem lehetséges.

(40a)	rōme	nim	^e m-ponēros	(40b)	ponēros	nim	^e n-rōme
	ember	minden	gonosz		gonosz	minden	ember
	'minden gonosz ember'				'minden gonosz ember'		

Ráadásul feltettük (a birtokos szerkezethez kapcsolódó megfontolásokból), hogy az N fej mindig felemelkedik Num fejbe, a fordított sorrendben látszólag mégis helyben marad. A módosító kifejezés párhuzamos NumP

³⁶ Az emocionális töltet mellett szól, hogy a fordított sorrend gyakran jelenik meg a határozott névelő ún. emfatikus formájával (*pi-/ti-/ni-*).

³⁷ Cinque (1994) értelmében. Ez a megközelítés számot ad a különböző nyelvekben megfigyelt univerzális hierarchiáról. A lehetséges szórendek az N fej részleges (vagy teljes) felemelkedésének eredményei. A melléznevek generálásának problémájáról összefoglalóan szakirodalommal: Longobardi 2003: 577–580.

tartományba való emelkedése pedig motiválatlan. Elképzelhető persze, hogy az N-fejmozgatás valójában opcionális, és a birtokos szerkezetben valamiképpen a kötelező határozottságával áll összefüggésben. Ennek pontos feltételei és lehetőségei kidolgozásra szorulnak.

A hierarchikusan felépülő funkcionális rétegek feltételezése szintén nem ad számot a korábban feltett kötelező N fejmozgatás problémájáról, és egy további alapvető ellentmondásba is ütközik: ha külön funkcionális projekció tartozik minden módosítóhoz, akkor feltehetjük, hogy az összekötő ^en-ek ezek fejében ülnek – hiszen pontosan ezek jelenléte jelzi a beillesztett elem módosító voltát (gondoljunk a PP módosítók esetére (38)). Ha ezt elfogadjuk, többszörös jelzők esetén a felemelkedő N fej – a fejcsatolás általánosan elfogadott mechanizmusa következtében – a kis ^en-eket is „magával cipeli”, így nem kívánatos ^en- morféma torlódást okoz. A csatolási modell esetében viszont az ^en- olyan frázis-klitikumként kezelhető, amely a frázis végén van, azaz követi a vele asszociált szintaktikai elemet, de proklitikus, így az utolsó (fonológiai) szó e l é klitizálódik. Ha N helyben marad, akkor arra simul, ha N elmozdul, akkor a melléknévre. (Vö. Klavans 1985: 97–104. A klitikum jellegű elemek szintaktikai és fonológiai viselkedése nem feltétlenül esik egybe.)

4. Összegzés

Fentiekben kísérletet tettem a kopt főnévi szerkezet determináns frázissá (DP-vé) bővítésének bemutatására, illetve néhány szintaktikai jelenség magyarázatára. A kopt jelzős szerkezeteket sikeresen elkülönítettük a kvantoros kifejezésektől, de a szórendi variációk és az összekötő morféma viselkedése számos kérdést hagytak nyitva. Elképzelhető, hogy közelebb jutnánk a megoldáshoz, ha ezeket a jelzős szerkezetek egyfajta predikációs viszonyként jellemeznénk, ez a megközelítés azonban modellünk alapvető átszervezését igényelné és meghaladja jelen tanulmány kereteit – előlegezheti azonban egy elkövetkező vizsgálat tárgyát és irányvonalait.

HIVATKOZÁSOK

- Baker, Mark C. 2003: *Lexical Categories. Verbs, Nouns, and Adjectives* (Cambridge Studies in Linguistics 102.), Cambridge, Cambridge University Press.
- Bernstein, J. B. 2003: The DP-Hypothesis: Identifying Clausal Properties in the Nominal Domain, in Baltin, M. – Collins, Ch. eds.: *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*, Oxford, Blackwell. 536–561.
- Bhat, D. N. S. 1994: *The adjectival category: criteria for differentiation and identification*, Amsterdam, John Benjamins.
- Cinque, G. 1994: Evidence for Partial N-movement in the Romance DP, in Cinque, G. et al. eds.: *Paths towards Universal Grammar: Studies in Honor of Richard S. Kayne*, Georgetown University Press, Washington, D. C. 85–110.
- Duffield, N. 1996: On structural Invariance and Lexical Diversity in VSO Languages: Arguments from Irish Noun Phrases, in Borsley, R. D. – I. Roberts eds.: *The Syntax of the Celtic Languages: A Comparative Perspective*, Cambridge, CUP, 314–340.
- Egedi B. 2005. Genitive constructions in Coptic, in É. Kiss, K. ed.: *Universal Grammar in the Reconstruction of Ancient Languages* (Studies in Generative Grammar 83.), Berlin–New York, Mouton de Gruyter, 2005, 137–159.
- Egedi B. (megjelenés előtt): A határozottság és a birtokltság összefüggései a koptban, in Birtalan Ágnes (szerk.): *Orientalista Nap 2005*.
- Gardiner, A. H. 1957³: *Egyptian Grammar Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*, Oxford, Griffith Institute.
- Klavans, J. L. 1985: The Independence of Syntax and Phonology in Cliticization, *Language* 61, 95–120.
- Lambdin, Th. O. 1983: *Introduction to Sahidic Coptic*, Macon, Mercer University Press.
- Layton, B. 1990: The Coptic Determinator Syntagm and its Constituents, *Journal of Coptic Studies* 1, 79–97.
- Layton, B. 2000: *A Coptic Grammar with Chrestomathy and Glossary. Sahidic Dialect*, Wiesbaden, Harrassowitz.
- Longobardi, G. 2003: The Structure of DPs: Some Principles, Parameters and Problems, in Baltin, M. – Collins, Ch. eds.: *The Handbook of Contemporary Syntactic Theory*, Oxford, Blackwell, 562–603.

- Loprieno, A. 1995: *Ancient Egyptian. A linguistic Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Reintges, Chris 2004: *Coptic Egyptian (Sahidic Dialect) A learner's grammar* (Afrikawissenschaftliche Lehrbücher 15.), Köln, Rüdiger Köppe Verlag.
- Ritter, E. 1988: A head-movement approach to construct-state noun phrases, *Linguistics* 26, 909–929.
- Satzinger, H. 1992: On Definiteness of Coptic Noun, in Rassart-Debergh, M. – J. Ries eds.: *Actes du IVe Congrès Copte. Louvain-la-Neuve, 5-10 Septembre 1988*. Vol I. Université Catholique de Louvain, Institut Orientaliste, Louvain-la-Neuve, 74–78.
- Shisha-Halevy, A. 1986: *Coptic Grammatical Categories. Structural Studies in the Syntax of Shenoutean Sahidic* (Analecta Orientalia 53.), Rome, Pontificium Institutum Biblicum.
- Shisha-Halevy, A. 1988: *Coptic Grammatical Chrestomathy*, (OLA 30.), Leuven.
- Till, W. C. 1961²: *Koptische Grammatik (Säidischer Dialekt)*, Leipzig, VEB Enzyklopädie Verlag.
- Vergote, J. 1950: “La phrase nominale en copte”, in *Coptic Studies in Honor of Walter Ewing Crum* (The Bulletin of the Byzantine Institute 2.), Boston, The Byzantine Institut, 229–242.
- Vergote, J. 1983: *Grammaire Copte. IIa. Morphologie syntagmatique. Syntaxe. Partie synchronique*, Louvain, Peeters.